

Een bespreking over de oorsprong, ontwikkeling en vroege geschiedenis van het Hebreeuwse alfabet staat niet geheel op zichzelf. Immers, in de tekstgeschiedenis van de Hebreeuwse Bijbel of Oude Testament speelt ook het schrift als middel van de opschriftstelling en tekstoverlevering een rol. De geschiedenis van het Hebreeuwse alfabet vormt een zeer klein, specifiek onderdeel of aspect van de tekstgeschiedenis van de Hebreeuwse Bijbel.

Oorsprong en geschiedenis

van het Hebreeuwse alfabet

In de geschiedenis van de tekstoverlevering van Gods Woord kunnen we verschillende stadia onderscheiden: de totstandkoming, de overlevering en de bewaring van de heilige tekst.

De plaats van schriftgebruik in de vroegste Bijbeltekst-overlevering is niet onbelangrijk, omdat het schrift een *exacte en betrouwbare weergave en overlevering* van de tekst mogelijk maakt. Gedurende de periode van één millennium - van Mozes tot aan Ezra - kwam de Hebreeuwse Bijbeltekst tot stand. De Heere God gaf Zijn heilige Woord (vgl. 2 Tim. 3:16; 2 Pet. 1:21) en Hij waakt Zelf over de bewaring ervan (Ps. 119:89). Zo hebben wij nu het Oude Testament geschreven in Hebreeuws schrift tot onze beschikking!

SCHRIFTGEBRUIK IN DE BIJBEL

Een veelgestelde vraag luidt: welk schrifttype gebruikte Mozes voor het schrijven van de Tora?¹ En we kunnen ons ook afvragen met welk schrift de HEERE God de tien woorden van het verbond in de stenen tafelen graveerde (Exod. 24:12; 31:18; 32:16; 34:1, 28; Deut. 9:10).

Dat Mozes en Jozua de schrijfkunst beheersten, blijkt op diverse plaatsen (Exod. 17:14; 24:4; Joz. 8:32²). Hetzelfde kan gezegd worden van Samuël en David (1 Sam. 10:25; 2 Sam. 11:14).

De geschiedenis van Gideon met de jongen uit Sukkoth, die een aantal namen kon opschrijven (Richt. 8:14) laat zien, dat de schrijfkunst in de Richterentijd bekend was. In het hele Oude Testament wordt herhaaldelijk over schriftgebruik gesproken; vooral boekrollen worden vaak genoemd.

Bij Jeremia vinden wij verschillende voorbeelden van gebruik van schrijfkunst. Jeremia 29 vermeldt dat de

profeet een brief schreef aan de Joodse ballingen in Babel. Jeremia 32:10-14 spreekt over een koopcontract, dat werd opgesteld en verzegeld, toen de profeet het stuk veld bij Anatoth kocht. Hier blijkt dat het gebruikelijk was belangrijke geschriften en documenten in een aarden kruik te bewaren, zoals dat ook gebeurde met de bekende Dode Zee-rollen. In Jeremia 36 wordt een boekrol genoemd, die door Jeremia's secretaris Baruch met inkt was geschreven. Uit deze geschiedenis blijkt, dat degene die schreef ook de taak van het voorlezen kon hebben.

Deze voorbeelden brengen ons bij de vraag welk schrifttype in deze documenten werd gebruikt. Wat weten we over het schrifttype dat door de Bijbelschrijvers in de verschillende perioden en door latere kopiïsten (overschrijvers) ervan werd gebruikt?

HET SCHRIFT IN DE OUDHEID: VAN PICTOGRAFIE NAAR ALFABET

Al zeer vroeg werd het schrift³ als een belangrijk element in de ontwikkeling en beschaving van de mens beschouwd. Al tegen het einde van het 4^e millennium v.Chr. werd in het Oude Nabije Oosten de schrijfkunst beoefend.

In Sumerië werd oorspronkelijk *pictografie* gebruikt, bestaande uit ideogrammen of woordtekens, dat wil zeggen eenvoudige beelden waarmee men woorden en begrippen uitdrukt. In dit beeldschrift had bijna elk woord een eigen teken, waardoor dit type schrift slechts diende voor korte, simpele informatie. Dit beeldschrift werd later vereenvoudigd en ontwikkeld tot het zogeheten syllabische (lettergrepig) *spijkerschrift*. Dit spijkerschrift werd gebruikt in talen als het Akkadisch, ook Assyrisch-Babylo-

nisch genoemd. Men gebruikte kleitabletten en tekende met een griffel afbeeldingen in de natte klei. In het oude Egypte gebruikte men het *hiërogliefen* beeldschrift, bekend van Oud-Egyptische monumenten.⁴ In deze vroege periode van schriftgebruik is het echter moeilijk om op exacte wijze gedachten, begrippen en ideeën in een doorlopende zin uit te drukken. De ‘ontdekking’ van het alfabet zou van grote waarde blijken om op ondubbelzinnige wijze een schriftelijke boodschap over te brengen. Denk hierbij aan de boodschap van Gods Woord!

OORSPRONG EN VROEGE GESCHIEDENIS VAN HET ALFABET

De vraag naar het begin van het alfabet heeft de mens eeuwenlang beziggehouden. De Griekse geschiedschrijver Herodotus (5^e eeuw v.Chr.) vermeldt dat de kennis van het alfabet via de Feniciërs Griekenland bereikte.⁵ Latere geleerden gingen hier ook van uit. De onbeantwoorde kernvraag bleef: hoe waren de Feniciërs aan hun kennis van alfabetisch schrift gekomen? Men meende dat dat mogelijk vanuit Egypte of Assyrië kwam.

De Proto-Sinaïtische inscripties

Een keerpunt in het onderzoek naar de oorsprong van het alfabetisch schrift vormde de ontdekking van belangrijk inscriptiemateriaal door archeoloog Flinders Petrie in 1905. Dit materiaal wordt meestal aangeduid als de ‘Proto-Sinaïtische inscripties’.⁶ Het betreft een aantal korte inscripties in een toen onbekend schrift. Het schrift bestond uit pictografie, maar opvallend was dat het aantal pictogrammen beperkt was tot minder dan dertig. Dit gegeven leidde onderzoekers tot de conclusie dat dit, weliswaar pictografische schrift, een alfabetisch schrifttype was. Het schrift lijkt gedeeltelijk geïnspireerd te zijn door vormen van het Egyptische hiërogliefenschrift, maar vooral door het principe van de éénlettertekens.⁷ Een belangrijke ontwikkeling richting de ontcijfering van deze inscripties begon in 1916 met het werk van de egyptoloog en taalkundige A. Gardiner, die aangaf dat bepaalde afbeeldingen/tekens regelmatig terugkeerden in de tekst. Hij ging ervan uit dat de schrijver eenvoudige afbeeldingen (pictogrammen) gebruikt had waarbij de *beginletter* van het uitgebeelde woord een bepaalde klank (of foneem) weergeeft. We noemen dit het acrofonische principe.⁸ Fundamenteel is hier dat de schrijver van de inscripties ontdekte dat de spreektaal een beperkt, vaststaand, steeds terugkerend aantal spraakklanken omvat. Deze klanken werden uitgedrukt door de afbeelding van voorwerpen die werden benoemd met woorden waarvan de beginletter de klank was die men wilde uitdrukken. Hiervoor werden woorden gebruikt die dingen uit het

dagelijkse leven of lichaamsdelen aanduiden. Enkele voorbeelden aan de hand van Hebreeuwse woorden: de afbeelding van water (*májim*) vertegenwoordigt de beginklank ‘m’ van het woord ‘*májim*’; de afbeelding van een hand (*jad*) vertegenwoordigt de beginklank ‘j’ van ‘*jad*’; zo vertegenwoordigt de afbeelding van een huis (*bájit*) de beginklank ‘b’, de afbeelding van een hoofd (*rosh*) de beginklank ‘r’, enz.⁹

De vraag rees in welke taal deze inscripties geschreven waren. Gardiner veronderstelde dat het een Kanaänitische taal betrof. Over het algemeen meenden ook andere geleerden dat deze teksten geschreven waren in een Kanaänitische taal in het 2^e millennium v.Chr. Het schrifttype van de Proto-Sinaïtische inscripties wordt daarom ook aangeduid als ‘Proto-Kanaänitisch’ alfabet. Dit inscriptiemateriaal is op grond van de inhoud te dateren vanaf ca. 1500 v.Chr.¹⁰

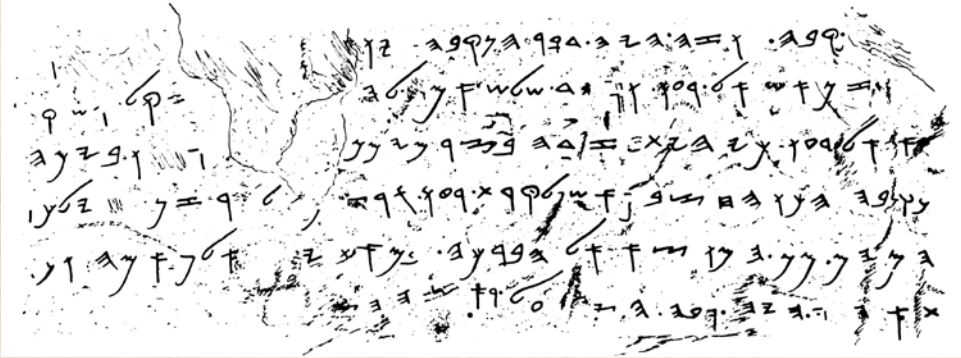
Het grote belang van de Proto-Sinaïtische inscripties ligt vooral in de bijdrage die dit materiaal levert aan de kennis van de oorsprong en vroege geschiedenis van het alfabet. Wie de schrijvers van de Proto-Sinaïtische inscripties zijn geweest, en dus de ‘uitvinders’ van alfabetisch schrift valt (nog) niet met zekerheid te zeggen. Veel geleerden meenden dat het West-Semieten waren die door Egypte in de turkoosmijnen in de Sinaï te werk waren gesteld, en daardoor regelmatig te maken hadden met het Egyptische schrift dat zij vereenvoudigden en toepasten op hun eigen taal.

Nog even terug naar de vraag welk schrifttype Mozes gebruikt kan hebben. Was het een vorm van spijkerschrift? Of toch een vroege vorm van het alfabet? We zagen dat de

PETROVICH

De archeoloog Douglas Petrovich publiceerde een opzienbarende, alsook omstreden studie waarin hij aan de hand van onderzoek van de Sinaïtische inscripties stelt dat het oudste gebruikte alfabet het Hebreeuwse schrift is geweest.¹⁶ De Israëlieten zouden gedurende hun verblijf in Egypte 22 oud-Egyptische hiërogliefen hebben ‘omgezet’ in het Hebreeuwse alfabet. Het zou om een vereenvoudiging gaan van het complexe Egyptische hiërogliefenschrift naar slechts 22 letters in alfabetisch schrift. Deze conclusie is nogal controversieel. Petrovich is niet de eerste met een soortgelijke claim. Vóór hem had H. Grimme de Proto-Sinaïtische inscripties al in verband gebracht met de Israëlieten die een generatielang in de Sinaï verbleven.

KOPIE VAN DE SILOACH-INSCHRIPTIE

eerste vorm van alfabetisch schrift al in de 16^e eeuw v.Chr. in gebruik was, en mogelijk al ontstond in de 17^e of 16^e eeuw v.Chr., ruim vóór Mozes' tijd dus.¹¹

ONTWIKKELING VAN HET HEBREEUWSE EN ARAMESE ALFABET

De ontwikkeling van alfabetisch schrift ging verder, en we weten nu dat in de 12^e eeuw v.Chr. een reeds gestandaardiseerd 22-letter alfabet bestond dat werd gebruikt door de Feniciërs, wiens taal nauw verwant is aan het Hebreeuws dat eveneens 22 klanken kent.

Oud-Hebreeuws cursiefschrift

De Israëlieten moeten al vroeg het alfabetische schrift hebben overgenomen. Het is immers niet onmogelijk dat zij tijdens hun woestijnverblijf al kennis maakten met het Proto-Sinaïtische schrift. We zagen dat zowel Mozes als Jozua in staat waren een boek te schrijven (Exod. 24:4, 7; Joz. 24:26). In de 11^e eeuw v.Chr. gebruikten ook de Israëlieten een alfabetisch schrift dat zich - blijkens gevonden inscriptiemateriaal - niet onderscheidt van het Fenicische schrifttype. De Israëlieten ontwikkelden echter in de 9^e eeuw v.Chr. een eigen schrift dat uitliep op een zeer *cursief* schrift.¹² Dit typisch Oud-Hebreeuws cursiefschrift komt vooral voor op 'ostraca' (Grieks voor potscherven). Het was in de oudheid gebruikelijk om aardewerkscherven als eenvoudig, goedkoop en altijd verkrijgbaar schrijffoppervlak te gebruiken. Korte mededelingen, notities, 'bestellingen', administratieve aantekeningen, enz. werden in het oude Israël veelvuldig op potscherven geschreven. Hieraan danken wij de vondsten van belangrijke documenten die ons informatie kunnen verschaffen over uiteenlopende zaken uit het leven in de Bijbelse tijd, vooral het 1^e millennium v.Chr. Belangrijke collecties ostraca beschreven met het Oud-Hebreeuws schrift zijn afkomstig uit Lachish, Samaria en Arad. Dit Oud-Hebreeuws schrift komt ook in steen gekerfd voor in de Siloach-inscriptie (zie illustratie). Dit schrift werd tot in de 5^e eeuw v.Chr. gebruikt.

Het Aramese schrift

De Arameeërs - met een aan het Hebreeuws en Fenicisch zeer verwante taal - namen tussen de 11^e en 10^e eeuw v.Chr. ook het Fenicische alfabet over, en ontwikkelden dit op een geheel eigen wijze. Deze ontwikkeling liep uit op het zogeheten 'kwadraatschrift'.¹³ De Aramese taal en ook het schrift werd in het Assyrisch-Babylonische en later Perzische Rijk officieel gebruikt, met name in de administratie. Immers, het eenvoudige Aramese alfabet van 22 tekens was veel efficiënter dan het daarvoor gebruikte spijkerschrift. Vanaf de 6^e en vooral de 5^e eeuw v.Chr. werd Aramese taal en schrift steeds meer als officieel, internationaal communicatiemiddel gebruikt. Er waren volken die het Aramees als tweede taal hadden (vgl. 2 Kon. 18:26).

Het Aramees had vanaf de 6^e eeuw v.Chr. ook groeiende invloed op de Hebreeuwse taal. In de latere Bijbelboeken komt dit naar voren; de boeken Daniël en Ezra bevatten

Letternaam	Hebreeuws Oud-	Kwadratisch schrift	Rashi-schrift	Handschrift
alef	א	א	א	א
beth	ב	ב	ב	ב
gimel	ג	ג	ג	ג
dalet	ד	ד	ד	ד
he	ה	ה	ה	ה
waw	ו	ו	ו	ו
zajin	ז	ז	ז	ז
chet	ח	ח	ח	ח
teth	ט	ט	ט	ט
jod	י	י	י	י
kaf	כ	כ	כ	כ
lamed	ל	ל	ל	ל
mem	מ	מ	מ	מ
nun	נ	נ	נ	נ
samech	ס	ס	ס	ס
ajin	ע	ע	ע	ע
pe	פ	פ	פ	פ
tsade	צ	צ	צ	צ
qof	ק	ק	ק	ק
resh	ר	ר	ר	ר
shin	ש	ש	ש	ש
tav	ת	ת	ת	ת

zelfs delen die geheel in het Aramees zijn geschreven (Dan. 2:4-7:28; Ezra 4:8-6:18; 7:12-26). De Joden gingen steeds meer het Aramees gebruiken. Maar voor het schrijven van Bijbelteksten bleven zij het Oud-Hebreeuwse alfabet gebruiken. Het Aramese schrift bleef echter terrein winnen. Gedurende en na de Babylonische ballingschap werd het Hebreeuws steeds meer verdrongen door het Aramees, zowel in taal als schrift. Uiteindelijk gingen de Joden het Aramese schrift ook gebruiken voor het (over)schrijven van de Bijbelboeken.¹⁴

VAN OUD-HEBREEUWS SCHRIFT NAAR JOODS-ARAMEES SCHRIFT

Onder de Joden is er een duidelijk aanwijsbare ontwikkeling geweest van een cursief geschreven Oud-Hebreeuws lettertype naar het latere Aramese schrift. Het oorspronkelijke Oud-Hebreeuwse schrift, vooral gebruikt in de koningentijd, werd wel aangeduid als 'gebroken' (ro'es) schrift. Nadat dit verdrongen werd door het Aramese schrift ontwikkelde zich hieruit weer een Joodse variant. Dit schrifttype wordt in de Talmoeed en andere Joodse bronnen aangeduid als 'Assyrisch' schrift.

Het schrift van de Bijbelboeken

Hoogstwaarschijnlijk bleef men het Oud-Hebreeuwse schrift gebruiken voor het overschrijven van de Bijbelboeken en met name de Tora, tot ca. de 2^e eeuw v.Chr. Zo is het merendeel van de Dode Zee-rollen geschreven in een vroege vorm van het Joods-Aramese schrift, maar komen ook Bijbelhandschriften van de Tora voor die nog zijn geschreven in Oud-Hebreeuws schrift. Opvallend is dat in bepaalde Bijbelhandschriften alleen de Godsnaam JHWH nog werd geschreven in Oud-Hebreeuwse letters. Dit verschijnsel komt ook voor in enkele Dode Zee-teksten. De uiteindelijke overgang van het Oud-Hebreeuwse 'gebroken' schrift, naar het 'Assyrische' of Joods-Aramese schrift voor het (over)schrijven van de Bijbelboeken zou volgens paleografisch onderzoek al ergens in de 3^e eeuw v.Chr. zijn geweest.¹⁵ De Joodse traditie schrijft deze overgang toe aan Ezra of andere schriftgeleerden uit zijn tijd.

'Geen jota of tittel ...'

Deze uitspraak van de Heere Jezus refereert aan een in Aramees kwadraatschrift geschreven Tora-rol; immers, in het Oud-Hebreeuwse schrift is de jod niet de kleinste letter zoals in het Aramese kwadraatschrift (Matt. 5:18). Maar belangrijker dan lettervormen is de betekenis van deze tekst: Zijn heilige Woord wordt vervuld! De boeken van de Hebreeuwse Bijbel zijn eeuwenlang overgeleverd in een schrifttype dat zeer verschilt van het nu algemeen gebruikte Aramese kwadraatschrift, en was

slechts een veranderlijk middel in de tekstoverlevering. De rijke inhoud van Gods Woord blijft echter onveranderd: leven en voedsel voor onze ziel ...

"Voor eeuwig, HEERE, staat Uw woord vast in de hemel!" (Ps. 119:89). ●

Zie ook het artikel: 'Voorbeeld van de Alef in de Joodse mystiek' op www.israelendebijbel.nl/alefmystiek
Zie ook de website www.leerbijbelshebreeuws.nl

Fragment van het boek Jesaja op een Dode Zee-rol

1. Mozes' onderricht in de 'wijsheid van Egypte' zal ook de schrijfkunst hebben omvat (Hand. 7:22).
2. In Num. 21:14 citeert Mozes 'Het boek van de oorlogen van de HEERE'. Ook zijn opvolger Jozua noemt een in zijn tijd bestaand geschrift (Joz. 10:13) het 'Boek van Jashar'. (Red. 'Boek van de Oprechte' in HSV)
3. Onder 'schrift' verstaan we een systeem van symbolen dat gebruikt wordt om een in taal gestelde boodschap duidelijk vast te leggen.
4. Uit het bewerkelijke hiërogliefenschrift ontwikkelde zich het hiëratische schrift met vereenvoudigde cursieve tekens en later het nog eenvoudiger demotische schrift.
5. Herodotus, Geschiedenissen, V, 58v.
6. Hij vond dit materiaal in een tempel in Serabit el-Khadim en in turkoosmijnen in de Sinai.
7. Het Egyptisch kende al vanaf ca. 2000 v.Chr. een vast aantal van 24 medeklinkers die met eigen symbolen werden weergegeven, aangeduid als het Egyptische 'pseudo-alfabet'. Deze tekens waren echter onderdeel van een zeer complex schriftsysteem met ideogrammen/logogrammen e.a. elementen.
8. Acrofonie houdt in dat de afbeelding van een voorwerp de beginklank uitdrukt van het woord waarmee dit voorwerp wordt benoemd.
9. In het ontwikkelingsproces van het alfabetische schrift ontstond zo een relatie tussen de vorm, klank en naam van de tekens/letters. Er ontstond ook een vaste volgorde van de tekens die werden aangeduid met hun letternamen: alef, beth, enz; vgl.: 'alfa-bet'.
10. Er zijn andere korte inscripties gevonden op andere plaatsen: Shichem, Gezer, Lachish. Dit inscriptiemateriaal stamt mogelijk uit de 17^e of 16^e eeuw v. Chr.
11. Volgens een rabbijnse traditie zou Mozes het alfabet hebben uitgevonden en dit schrift zou dan via de Feniciërs de Grieken hebben bereikt (vgl. Eusebius Praep. Evang. 9, 26, 29).
12. Mogelijk was dit het gevolg van het schrijven met inkt en een rietpen.
13. Deze naam duidt op de typisch vierkante vorm van de letters.
14. De Samaritanen bleven echter het Oud-Hebreeuwse schrift gebruiken dat zij op hun eigen wijze ontwikkelden voor het schrijven van hun Tora-rollen.
15. Volgens een Talmoeedtraditie zou de Tora oorspronkelijk aan Israël zijn gegeven in het kwadraatschrift, maar vanwege hun zonde werd dit schrift 'gebroken'; toen men tot berouw kwam keerde het 'Assyrische' (kwadraat)schrift terug ... (bSanh. 22a).
16. D. Petrovich, *The World's Oldest Alphabet: Hebrew as the Language of the Proto-Consonantal Script*, Carta, Jeruzalem, 2016.